

S O K F É L E.

48. Szám. Béts. Junius 14-dikén.

1833

Emlékeztető Jegyzetek.

J u n i u s.

12 Jun. — 1798. Malta 1200 álgúval több milliom forinttal aranyban 's ezüstben Napoleon kezére kerül meglepés, árulás 's bántortalanság következtében. — 1809. A' Bétsi betegházakban fekvő megsebesített Frantziák száma ma 20,000-ig nő; azokat ide nem számlálván kik privát házakban 's Béts környékén fekszenek. — 1830. A' Frantziáknak újra szembetűne Áfrika. Szívemelő vala most látni mint vitték a' gözladikok a' flotta minden részeire, 's vissza az Admirál segédtszjtjeit. A' fővezér makats ellenállásra tartott számot, de semmi mozdulást észre nem vehetvén közelítettek a' szárazhoz és

13 Jun. — 1830. A' legszebb rendhen minden háborgatás nélkül ment véghez a' kiszállítás. A' Dey tsendesen nézte őket, bizván hadierében kevélyen biztatta népét: gondja lesz majd, hogy egyetlenegy Frantzia se szökhessék el. — 1809. Bétsben nagy szüke a' dohányynak 's a' tobáknak; egy tójas 10 krajtzár. — 1826 † Posonyban Gerdenich Ország gyűlési követ.

14 Jun. — 1809. Szerentsétlen ütközet Győr mellett. Részünk-ről 3000 volt a' holt, 3000 fogságba került 6 álgúval 's 4 zászlóval. A' Frantziák tsak 900 vesztettek, a' mint írták.

Néhány szó nyelvünk ügyében.

Minden szó valamely dologról (objectivum) észletünknek (subjectivum) kifejezése (objectivo-subjectivum). A' tökélet pályáján nem tsak új dolgok ismertetére jutunk, hanem az ismert dolgoknak is több több jegyeit fogván fel, közelgetünk azok valójához; — sokszor az első megfogások a' tovább fürkészettel meg nem egyeznek, mondhatni egész ellenkezésben vagynak. Szabad legyen egyet említeni: A' természet-

búvárok, a' meleg-fény - mágnes - és elektromanyagoknak (+) és (—) osztását, igen sokáig mesterségesnek tartották, holott ez azoknak legtermészetesebb álladalma; nem tsak, hanem egész testi világunknak valódi, a' lelkinék pedig képviselő munkálója (representans factor). Ha új dolgok ismertetükre jutunk; ha az ismert dolgok előhaladván tökéletesebb megfogásokat nyernek, és sokszor a' helytelen észletek különböző körülmények miatt igen mélyen lesulyedhetnek; ha szabad, a' mit nem kétlek, megfogásunkat (ha nem mind is) mással közleni; — valyon nem szabad leszsz e' új szokat is ismérni és ismertetni? valyon nem szabad leszsz e' az elismerteket (verkannt) javítani? valyon nem szabad leszsz e' kimondani, hogy az ősz szokás, valamint semminek: úgy a' bevett szóknak is egyedüli 's általános támasza nem lehet?

A' szók szerkezete nyelvet állít elő, melynek legalsó füzete egy ki-mondás. A' szószervezetnek különböző viszonyai lévén, ezek született nyelvünk ismeretét, Grammatikáját, a' tiszta értelem kifejlésére elmúlhatatlan szükségessé teszik. Nem látok nagyobb fel fordúlt dolgot, mint idegen nyelv grammatikáját, született nyelv ismerete nélkül tanulni. — Pedig hány helyen van meg ezen igen szeretett tanításmód! — — —! Itt kezdődik leveretni nem az értelem, hanem még a' szemlélési tehetség. Úgy vélekednék, hogy a' szemlélési tehetség felemelését, — az alacsonyabb idő és hézaki tudományok után, — a' honnyelv ismerete által kellene tenni az értelem tiszta formás (categoriás) tudományira; melyből világos hogy eddig semmi idegen nyelv tanulásának helye nem lenne. Született nyelven fejljen az értelem, mert tsak ezen fejlhet: miután ez kifejlett tanuljon kiki lehető sok nyelvet, használja azokat mint meghehetsülhetetlen eszközöket ismerete

őregbitésére, és így honnyelve tökéletesedésére is, mert úgy látnám, hogy értelem fejlődés nélkül nyelvet tökéletesíteni, valamint értelmet tökéletesülő nyelv nélkül fejteni lehetlen; elválthatatlan viszonyok ezek (objectivo subjectivum) 's úgy látszik itt is az ész (—) viszi a' fő szerepet, az az, tanulgassunk a' nyelv emelkedik. — Az értelem széles és gazdag mezejéről az emberi tehetségeknek észvétlen emelkedik fel a' fejlődő tehetség a' magas okosság tisztaformás (ideás) tudományira. Itt laknak a' valódi tudományok, az okfők (principium) itt marad el az oskoláskodó utánazás, itt buzog ki teremőleg az ismeret, itt tűn ki az emberi elméi eredete, de tsak úgy ha fejlődésében le nem lánztoltatik.

A' nyelvnek így tölja lévén szóknak szókhöz, észleteknek észletekhez fűzesük által az értelmet emelni, hogy ez honnyelven legyen, tsak a' fogja tagadni, ki valamely testet bizonyos töl felé akarván vinni, annak nagyobb erővel dolgozik ellene, és még is tölnál kívánná látni. — A' lelki világban is vagnak öszvefőrő és rontó erők. — Az értelem ily emeléséből következik, hogy minden szóhoz annak észletét tökéletesen kimeritő mellék-szavak köttessenek; — a' határozások keves de kimeritő szókkal tétessenek, az elavúlt talán honnyelven nem is nevezett dolgok, annak természetéből jöve fejeztessenek ki.

Ha már új dolgok ismerete által új szók állhatnak elő; ha a' dolgok tömötebb megismérésük által azoknak elnevezésük legalább származólag jobbítathatik; ha az elavúlt elhasznált szók újra létre hozathatnak; de úgy hogy mind ezek által született nyelven, az ész fentebb emeletére az okosságra emelkedjen: következik, hogy minden idegen nyelvi-észleteink a' lehetségig nyelvünkön fejeztessenek ki, de nem önkényesen

véve csak, hanem szónyomozólag lehozva. Szabad legyen néhány példákkal a' Mennyiségtudományból élni: Két mennyiknek egymáshoz adása harmadikat szül. Nem lehetne e' ezt *összevzni* igétől *összevzménynek* vagy *össvénynek* (summa) nevezni? Azoknak kik talán gúnyolólág ezzel kelnek fel „félő nehogy *össvény* legyen belőle“ ezt felelem: igyekeznének egy kissé beszélő műszerüket idegen nyelvek után vékonyabb kimondására is szoktatni. — Két mennyiknek egymásból kivétele harmadikat ad. Nem lehetne e' ez *Maradvány* (residuum)? Két mennyiknek egymással sokszorozása harmadikat állit elő. Nem lehetne e' ez *Sokszorozmány* (factum)? Két mennyik elosztásából harmadik fejlík ki. Nem lehetne e' az *osztmány* (quotus)? Úgy látszik ezen elnevezéseket felfogni és felfogatni könnyebb 's kevesebb időben kerül. Könnyebb mert szónyomozólag jön egykötésben a' tselekedettel. Kevesebb időben kerül; mert a' nevendéknek, summa residuum, factum, quotus neveket szónyomozva kell magyarázni; meg kell továbbá mondani, hogy factum ugyan tselekedetet, tettét jelent, de különösen ezt a' tettét is jelentí, a' mit két mennyik tselekesznek. Így igen sok factum van. Azonban ezt csak azon nevendéknek beszélhetjük, ki a' latán nyelvben is járatos, vagy talán ezen szóért kellene vele a' latán nyelvet megtanúltatni; külömben elég ha hatalmasan ennyit mondunk: „ezt fiam a' Diákok factumnak hívják“ elégedjen meg vele szegény, jól lebilintseltük az értelmét. Hát azon észletet, mely a' quotushoz köttetik hogyan fejtenők ki? nem tudom. Talán bizonyos osztály volt, mely meg lévén, a' részvényesek rendel szedték részüket, a' szerént mint primus, secundus 's a' t. volt; de így csak férjfiak jöhettek osztályra; ezért tsavarták talán neki-rugtatva a' szép - nem részét quottára. (!?) Azért is

akarnak az említett szókhöz ragaszkodni; mert azok valólag magánálló szavak és hézakiak. A' magánálló szókat (substantiva) elosztanám: *valólag magánállókra*, és *gondolva magánállókra*.

a. *A' valólag magánállók* mindég hézakiak; — akár hézaktól emellessenek ki elvonás (abstractio) által; akár elvonás által állitassanak elő hézakba esnek, mert minden idői változás végre hézaki változmánya megy által. — Némely magánállók elvonás által látatnak időiek lenni, és ekkor *m* helyett *v*-ét vehetnének, mint hirdetvény, takarvány, tünevény 's a' t. de használásuk tsak akkor lehetne, ha a' második osztály alatt látandó *gondolva hézakiak* közt, ily észletet fejező szó nintsen, így áldozvány nem lenne mert van áldozat.

b. *A' gondolva magánállók*.

α) *Tiszta-gondoltak* mint jóság, szépség, nagyság, kegyesség, irgalmasság 's a' t.

β) *Hézakban gondoltak* mint: irgalom, hatalom, biralom, áldozat, tselekedet, kegy, szabály, tökélet, következet 's a' t. Innen hogy irgalmasság, tökéleteség helyett irgalom 's tökélet (nem tökély mint magam is használtam) tétessenek, világos; mert ezek valódiak lehetnek, azok mindég képzetiek.

γ) *Időben gondoltak*, adás, vevés, irás, áldozás, tselekvés, szabás, következés 's a' t.

A' Mennyiség tudományban még igen sokakon kívül a' dolgot nem egészen kimerítő nevezésnek lát-szik az *Exponens* szó. Ezzel jeletetik a) Bizonyos mennyinek egyhez, egyszer kétszer —n-szer sokszorozás általi kötése, szóval valamennyedik emelete (potentia) p. o. a. — b) Az osztályos arányban (Ratió) és így arányzatban is (proportio) a' következő tagnak az az előző általi elosztásából származott mennyi p. o. $2 : 6 = \frac{2}{3} = \frac{1}{3}$. — Ha mellözöm is, hogy az Expo-

neus szó a' latán nyelv természete szerint is vagy általánosan nem, vagy igen szélesen fejezi ki azon észletet, melyet honnyelvünkön tartozunk hozzáköttni; tsak maga a' szónak kettős különböző értelme javallja, hogy az észlet lelkéhez illő kifejezést gondoljunk. Én ilyennek tartanám az elsőre az *emeletjel*, másodikra az *osztvány* vagy *osztály* szót. És éppen ezért mertem fentebb *osztályos arány és arányzatot* (Geometrica Ratio et Proportio) nevezni. A' másik arányt pedig és arányzatot is nevezném *Kivételes arány és arányzatnak* (Arithmetica Ratio és Proportio) minthogy ennek jegye egy tagnak másból kivétele, többnyire az előzőnek a' követőből $2; 5 = 5 - 2 = 3$. Még hogy unalmas ne legyek tsak egyet hozok fel a' sokságtudományból (Arithmetica lata). Mennyit lehetne a' Nagyság tudományból? (Geometria) mennyit akármely tudományból, mellyekre ha talán vakmerő is javallásom, azt mondanám: tanulgassunk, mind kifejlének azok magokban, tsak értelmes tanulás óldja fel a' régi ro'sdákat. Egyébbaránt én a' tudományos észletek kifejezésében, valamint egész tisztaságot (Puritanismus) nem óhajtok: úgy az önkényesen ütött, a' dolog lelkéhez nem szító szókat elfogadni nem akarnám, inkább maradna vélekedésem szerint a' megszentelt régi. Azon egy szó még a' sokság tudományból a' Logarithmus. Egy emeletjel, mely azt határozza, valamely mennyi hanyadik emeletre tétessen, hogy egy más adatott mennyi álljon elő, neveztetik Logarithmus p. o. Legyen alapmennyi $= 2$ kérdés 8-nak mi a' Logarithmusa? Minthogy $2^3 = 8$; leszsz $3 = 8$. Azon észlet, már mellyet 3-hoz ezen esetben kell kötni, λογωυ αριθμοι-ból szószármazólag hogyan húzatik le, előttem sötét homályal van fedve. Nem inkább észlet kimerítőleg lenne e' mondvá 8-nak emeletmennyije (Logarithmus) $= 3$.

Ezeket szorosabb kötelességemtől pihenni akarván,
nem tanátszólag, hanem előterjesztőleg, ott is kér-
dőleg irtam.

Bétsben.

Prof. Varga János.

Esmérték e' a' Pannóniabeli Avarok a' Keresz-
tény hitet?

Az Avarok Priskus Szónok legrégebb értekezései szerint már a' hetedik században elfoglalák Pannóniát. Némelly Történet írók, mint egy kegyetlen, vad, durva, 's makats Nemzetet festik le őket. Eddius, egy hív, nyílt szívű Nemzetet lel fel benne. Alkalmasint Jézus tanítása, melly nálók akkori üdőben virágzék, meglágyítá sziveket. Bajnoki erővel védelmezik birtokait, mellyek a' Tisza mellett, több körökre osztódtak, 's ámbátor szünetnélkül hartzoltak, mégis nyilvános jelekre akadunk, mellyek a' Keresztény Hit elterjedését nálók bizonyítják. A' Khagánok az Avaroknak Fejedelmei Keresztényi módra tevék le az esküvést. — Menander írja, hogy az Avarok Khánja a' Rómaiaktól meggyőzetvén, a' Singinduni (most Belgrád), Püspök előtt letérdelvén, ki a' Sz. Irást elejbe tartá, ezen szavakat mondotta „Esküszöm a' Mindenható Istenre, ki ezen Sz. Ige által szól; hogy Én nem hazudok, 's elmémben semmi gonoszt nem forgotok.“

A' Khánok sokszor szemrehányásokat tevének a' Rómaiaknak, hogy rosz Keresztények, 's álnokul hívnák az Istent Tanúságul, mert a' Frigyet megszegik. — Nem nyilvános jele ez a' keresztény érzésnek! Fájdalom könnyek gördültenek az igazság szerető Khán szemeiből, midőn Simotta szerint, illy szavakra fakadna; „Istenem! légy már egészen ítélő Mórítz Tsászár, 's a' Khán közt, bánj vele tselekedeti szerint.“ Bár mi kegyetlenül bántak a' Rómaiak az Avarokkal,

neus szó a' latán nyelv természete szerint is vagy általánosan nem, vagy igen szélesen fejezi ki azon észletet, melyet honnyelvünkön tartozunk hozzákötni; tsak maga a' szónak kettős különböző értelme javallja, hogy az észlet lelkéhez illő kifejezést gondoljunk. Én ilyennek tartanám az elsőre az *emeletjel*, másodikra az *osztvány* vagy *osztály* szót. És éppen ezért mertem fentebb *osztályos arány és arányzatot* (Geometrica Ratio et Proportio) nevezni. A' másik arányt pedig és arányzatot is nevezném *Kivételes arány és arányzatnak* (Arithmetica Ratio és Proportio) minthogy ennek jegye egy tagnak másból kivétele, többnyire az előzőnek a' követőből $2; 5 = 5 - 2 = 3$. Még hogy unalmas ne legyek tsak egyet hozok fel a' sokságtudományból (Arithmetica lata). Mennyit lehetne a' Nagyság tudományból? (Geometria) mennyit akármely tudományból, mellyekre ha talán vakmerő is javallásom, azt mondanám: tanulgassunk, mind kifejlenek azok magokban, tsak értelmes tanulás óldja fel a' régi ro'sdákat. Egyébbaránt én a' tudományos észletek kifejezésében, valamint egész tisztaságot (Puritanismus) nem óhajtok: úgy az önkényesen ütött, a' dolog lelkéhez nem szító szókat elfogadni nem akarnám, inkább maradna vélekedésem szerint a' megszentelt régi. Azon egy szó még a' sokság tudományból a' Logarithmus. Egy emeletjel, mely azt határozza, valamely mennyi hanyadik emeletre tétessen, hogy egy más adatott mennyi álljon elő, neveztetik Logarithmus p. o. Legyen alapmennyi $=2$ kérdés 8-nak mi a' Logarithmusa? Minthogy $2^3 = 8$; leszsz $3 = 8$. Azon észlet, már melyet 3-hoz ezen esetben kell kötni, λογισμοί-ból szószármazólag hogyan húzatik le, előttem sötét homályal van fedve. Nem inkább észlet kimerítőleg lenne e' mondva 8-nak emeletmennyije (Logarithmus) $=3$.

Ezeket szorosabb kötelességemtől pihenni akarván,
nem tanátszólag, hanem előterjesztőleg, ott is kér-
dőleg irtam.

Bétsben.

Prof. Varga János.

Esmérték e' a' Pannóniabeli Avarok a' Keresz-
tény hitet?

Az Avarok Priskus Szónok legrégebb értekezései szerint már a' hetedik században elfoglalák Pannóniát. Némelly Történet írók, mint egy kegyetlen, vad, durva, 's makats Nemzetet festik le őket. Eddius, egy hív, nyílt szívű Nemzetet lel fel benne. Alkalmasint Jézus tanítása, melly nálók akkori üdöben virágzék, meglágyítá sziveket. Bajnoki erővel védelmezek birtokait, mellyek a' Tisza mellett, több körökre osztódtak, 's ámbátor szünetnélkül hartzoltak, mégis nyilvános jelekre akadunk, mellyek a' Keresztény Hit elterjedését nálók bizonyítják. A' Khagánok az Avaroknak Fejedelmei Keresztényi módra tevék le az esküvést. — Menander írja, hogy az Avarok Khánja a' Rómaiaktól meggyőzetvén, a' Singinduni (most Belgrád), Püspök előtt letérdelvén, ki a' Sz. Írást elejbe tartá, ezen szavakat mondotta „Esküszöm a' Mindenható Istenre, ki ezen Sz. Ige által szól; hogy Én nem hazudok, 's elemében semmi gonoszt nem forgatok.“

A' Khánok sokszor szemrehányásokat tevének a' Rómaiaknak, hogy rosz Keresztények, 's álnokul hívnák az Istent Tanúságul, mert a' Frigyet megszegik. — Nem nyilvános jele ez a' keresztény érzésnek! Fájdalom könnyek gördültenek az igazság szerető Khán szemeiből, midőn Simotta szerint, illy szavakra fakadna; „Istenem! légy már egészen ítélő Mörítz Tsászár, 's a' Khán közt, bánj vele tselekedeti szerint.“ Bár mi kegyetlenül bántak a' Rómaiak az Avarokkal,

de ők mégis nagylelkűen bántak ő velek. Milly nemes érzésű vala azon Khán, ki midőn Someja Városát ostromlaná, 's a' benne éhséggel küzködő Kereszténység Husvét Ünnepest ülni akarná, nékiek élelmekre szükségesekeket küldé. — Honnan vehették tehát az Avarok ezen Nemes érzést, ha nem Jézus tanításából? melyegyedül ellenségéhez viseliető szeretetet örökösithet a' vad keblekben is. Nitzephorus Pátriarcha azt írja, hogy Konstantinápolyba Heraclius Tsászár alatt az Avarok, 's Bolgárok egyesülvén felvették a' Keresztény Hitet 618. de ez nem hihető, mert az Avarok mindnyájan soha sem valának Keresztények. A' 8-dik században Zatan Avar Fejedelem N. Károlynak esedezett, hogy valami tanítást nyerhetne Népével a' Keresztény Hitben. Thudnu 797-kben sok Nagyjaival megkeresztelkedett, ugyan azt tselekedték Khéja, 's Thódor Fejedelem urak. Álhatóság maradának a' Keresztény Hitben meghódoltatások után is N. Károly előtt. Ratfrid nevű Püspökjök széke Faviana (most Béts) volt.

Újhelyi Imre
Esztergami Fő Megyebeli
Nevendék Pap.

A' felfúvaskodott szerentse fiához.

Még ma szerentséden tapsolsz, melly másban epét gyűjt;
Holnap záporként menykövit ontja reád:
Akkor jaj néked, másnak szomorún ha panaszlod
Estedet, ő, hidd el, büszke katzajra fakad.

R e j t e t t s z ó.

Része ruhádnak; vágd le fejét: fájdalmat okoz; most
Még egyet úzz: hűség tziimjele 's udvari ör.

Megfejtés a' 47. számban: Bor, Dor, Tor, Kor, Sor, Ór,